

Kováts Dániel, Az abaúji Hegyköz helynevei

A Sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum Füzetei IV.
Sátoraljaújhely, 2000. 336 l.

„E kötet középső része egy trilógiának, amely Sárospatak és Sátoraljaújhely környékének történeti és élő helynévkincsét teszi közzé”, így adva „valódi képet egy-egy terület névállományáról” (i. m. 5). A trilógia első, „Sárospatak határának helynevei” című kötete — mely KOVÁTS DÁNIEL és BALASSA IVÁN (e kötet tudományos tanácsadója és lektora) munkájaként 1997-ben jelent meg — egyúttal a mostani kötet szerkesztésének és közlésmódjának meghatározó mintája is. A Sátoraljaújhely és környékének helyneveit tartalmazó, újabb kötet összeállítása pedig befejezéséhez közelít már, mely egy nagyobb, összefüggő terület történeti helynévtárát — beleértve a két történeti várost is — teheti majd teljessé. Különösen hasznos lesz, ha ezt az anyagot TÓTH

VALÉRIA frissen megjelent munkájával (Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára. Debrecen, 2001.) együtt is forgathatjuk majd.

Kováts Dániel az 1960–70-es évek helynévgyűjtő mozgalmasában kezdte meg a terület élő helynévanyagának gyűjtését, kiegészítve azt akkoriban a régi kéziratos térképek történeti adataival, majd 1998-ban a vonatkozó PESTY-féle helynévanyag közzétételével. Az abaúji Hegyköz helynévtárának elkészítéséhez a történeti és jelenkori adatok szélesebb körű gyűjtésére volt szükség: különböző jellegű levéltári források, különböző célú térképek, korábbi gyűjtések és a meglévő szakirodalom felhasználására (i. m. 7–8). A történeti és a közelmúltból származó adatokat friss élőnyelvi adatgyűjtéssel egészítette ki a szerző. A névtári részben mindig megtaláljuk nemcsak a szakirodalom, de az élőnyelvi gyűjtések adatait is.

A történetileg Abaújhoz tartozó Hegyköz Tokaji-Zempléni hegyvidék része, tagolt felszínnű kistáj. Életét egykor a hatalmas erdőségek és az itteni Károlyi-uradalom gazdálkodása határozták meg (nevezték e területet *Károlyi-ország*-nak is). A *Hegyköz* tájnév első adata 1769-ből származik. Az e néven emlegetett terület jelölési körét tekintve az első világháborút követően jelentősen kibővült: kiegészült a mai Alsó-Hegyközzel is. Az így értelmezett területhez csatolja kötetében a szerző még a természetföldrajzi határokon kívül eső, de a gazdasági szempontok alapján ide kapcsolódó Vágáshutát is (i. m. 9).

A Hegyköz települései főleg a patak völgyek aprófalvai, jellegzetes irtásfalvak. Magyar lakosságát a XVIII. században északról betelepült szláv: szlovák és ruszin népség egészítette ki; a református vallás mellett így jelent meg a római és görög katolikus. (A zsidó és cigány lakosság nem jelentős és csupán újabb keletű.) A helynévkincset illetően napjainkban azonban már az is számba veendő tényező, hogy egyre kevesebben élnek azon öregek közül, akik még személyesen kötődnek a környező helyekhez, ismerik azokat és a hozzájuk fűződő történeteket.

„Az abaúji Hegyköz helynevei” a természeti és az ember által alakított környezet helyneveinek szótára. A helyet megnevező nyelvi jelet állítja figyelmének középpontjába, de — ahogy azt hasonló munkáknál megszokhattuk — ez a kötet sem mond le a legfontosabb történeti, néprajzi, földrajzi, demográfiai adatok közléséről sem. Ezek a nevek keletkezése és élete szempontjából fontos információkat is tartalmazhatnak, s egyúttal értékesebbé is teszik a kötetet számos tudományterület művelői és a honismeret számára.

A kötetben tárgyalt s napjainkban önálló 18 község alkotja a névtár 18 fejezetét, melyekben a település nevének (neveinek) adatait követi a bel-, majd a külterület helynévanyaga. Okkal, de kissé szokatlan helyen — a helynevek betűrendes sorába illesztve, szögletes zárójelben — szerepel itt néhány nem tulajdonnévi, hanem általánosabb információkat tartalmazó címszó, mint pl. a *Határos települések, Szántóföldek*. Az egyes szócikkek felépítését már a bevezetőben megismerhetjük (i. m. 17–9), de ez röviden és gyakorlatias módon összefoglalva — igen szerencsésen — a szótári rész elején is ott olvasható (i. m. 61).

A címszavak a helynevek köznyelvi(esített) formái. A források élőnyelvi adatait a névtár a legjellemzőbb kiejtés szerint, egyszerűsített fonematikus lejegyzéssel (és a *hová?* kérdésre felelő ragot is megadva) közli. A történeti adatokat időrendben és betűhíven közli, olykor azonban éppen a legkorábbi adatok írásmódja nem derül ki a tilde [-] egyszerűsítő szándékú használata miatt. Így például a mai *Vilyvitány* területén egykor létezett *Jolóc* községnek a 281. lapon említett, 1270-ből adatolt első (s a kötetben egyedül említett — bár l. még GYÖRFFY 1: 100) előfordulása esetében: *Jolouch* — amint azt a szerző által használt, bár itt nem említett forráskiadványok megadják. A mai település elődjének tekinthető falu korabeli írásmódú neve tehát sajnálatos módon hiányzik a kötetből.

További félreértések adódhatnak Nyíri község esetében (i. m. 235): „XII: *Nyri*: királyi várbirtok (Csíkvári 1939: 199). | 1270: *Nyri* (Csánki 1890: 214, MHnt). | 1270/1272: *Nyri*: község-név, a *nyír* ’nyírfaliget, nyírfaerdő’ főnév -i képzős származéka (FNESz⁴: 2: 256)”. Tehát legelső, bizonytalan tünő adata eszerint egy 1939-ben megjelent (s a szerző által rendszeresen használt)

vármegyei monográfián alapszik. A helynévtörténeti szakirodalomban egyöntetűen legkorábbiaként kezelt, itt zavaróan megduplázódó (1270- és 1270/72-ből említett) adatok pedig egyetlen forrásra mennek vissza: V. Istvánnak egy 1270-ben kelt adományát két évvel később megerősítő s ezért a korábbi oklevél szövegét megőrző privilégiumára. (Ebből az oklevélből származik *Jolóc*-nak az imént említett adata is. Az oklevél azért is fontos, mert Füzér várát 11 faluból álló uradalommal együtt adományozza, a határleírások során sok korai — akár elsőként itt adatolt — helynevet szerepeltetve.) A két oklevél szövegét a CSÁNKI (i. h.) és GYÖRFFY (1: 125) által egyaránt hivatkozott s természetesen a szerző által is használt WENZEL-féle Árpádkori új okmánytár külön közli (8: 255—8 és 388—9, a hivatkozott helynév: 8: 256; a helynévi szempontból érdekes szövegrészeket pedig GYÖRFFY 1: 82—3 is). Különös, hogy ennél az adatnál a kötet nem a szakirodalomban rendszerint alapforrásként használt GYÖRFFYI említi — pedig ezzel más helynévszótárak sokszor meg is elégednek (pl. TÓTH VALÉRIA i. m. 110). Az etimológia kedvéért hivatkozott FNESz.⁴ (aminek következő, változatlan lenyomatként megjelent kiadását [FNESz.⁵] egyébként a szerző külön feltünteti a források és rövidítések között: i. m. 27) is GYÖRFFY-re hivatkozik, s csupán a szócikk végén utal CSÁNKI-ra (i. h.). (Az MHnt. a KSH néhány évvel ezelőtt kiadott történeti statisztikai helynévtára.)

Kováts Dániel a térképekről gyűjtött, tehát egyértelműen lokalizált névadatokat az egyes szócikkeken belül elkülönítve sorolja fel. Az adatközlő részt a szerkesztői megjegyzések követik (adott esetben etimológia, tárgyi vagy történelmi adatok, névleltani megjegyzések, további információk). A névtár adatainak felhasználását utalások segítik.

A helynevek lokalizálására a mellékelt térképek hivatottak, az egyszerűbb használat kedvéért a terepalakulatok rajzával és a név beírásával. Az itt alkalmazott egyszerűsítések — a differenciálást szolgáló elemmel bővült alakok, továbbá a névváltozatok elhagyása — a pontosság szempontjából esetenként megkérdőjelezhetők: „például nem jelezzük a *Nyilasok alja* nevet, hiszen helye a *Nyilasok*-hoz viszonyítva megállapítható” (i. m. 19). A belterületi térképek jól áttekinthetők, bár a beírt neveknek a faluban egyértelmű jelöltjei (emlékmű, iskola stb.) pusztán a térkép alapján így egyértelműen nem lokalizálhatók. A külterületi helyneveket a teljes Hegyközt 1: 25 000-es arányban felölelő alaptérképek 25, hasonló módon elkészített szelvénye tartalmazza (i. m. 35—60), a szócikkekből ezekre utal a szerző. A vidék turistatérképének öt lapra került, kicsinyített és fekete-fehér másán is igen sok név szerepel (i. m. 20—4), de ezek kibetűzése már korántsem olyan egyszerű. Könnyebben használhatnánk ezeket a térképeket, ha nem a könyv egymás után következő, normál méretű lapjain, hanem egymás mellé helyezhető, illetve nagyobb méretű és kivehető mellékletként vehetnénk kézbe azokat. Az egyes községek anyagát a falvak külterületét ábrázoló, az 1850-es évek közepéről származó térképek kísérik — bár inkább csak illusztrációként.

A szótári részt (i. m. 61—300) egy igen hasznos fejezet, „A községi elemek értelmezése és mutatója” követi (i. m. 301—26). A köznyelvtől olykor eltérő helyi értelmezésekben is eligazít, népnyelvi változatokkal is megismertet itt a szerző; anyagát pedig nem szűkíti le az összegyűjtött helynevekben is szereplő községi és viszonyító elemekre. Adatait az eredetére és használatára vonatkozó minősítésekkel is ellátja (csak hivatali; írott; latin, német vagy szlovák; régi). Külön és hasonló módon közli a szlovák községi elemeket is (i. m. 327—8); a címszavak itt a helyi kiejtéshez, illetve a lejegyzett alakhoz igazodnak. A mutató funkcióját a lapszámokra való utalás látja el (melyet a gyorsabb áttekintés érdekében esetleg ki lehetett volna egészíteni az adott falu nevére utaló rövidítéssel).

Az említett települések mutatója (i. m. 329—35) a részletesen bemutatott 18 falun túl tartalmazza az egykor önálló, mára azonban településrészévé vált községeket (pl. a Sátoraljaújhely részévé vált, így itt csak megemlített Széphalom esetében), a Hegyközzel szomszédos és a Szlovákiába került településeket, valamint az elpusztult (akár még Árpád-kori) falvakat; az önálló szócikkal rendelkező helyeket vastag betűsen szerepeltetve.

A kötetet kísérő, egyes tájakat, jeles épületeket ábrázoló fényképek is arra a nemes szándékra utalnak, amit a szerző saját meggyőződéséeként is idéz SZABÓ T. ATTILÁTÓL: „Általános tapasztalat, hogy a faluját, szülő- vagy neveltetési helyét közvetlenebbül *ismerő* ember jobban *szere*ti azt a földet, amelyen dolgoztak ősei és dolgoznak — remélhetőleg — majd utódai is” (i. m. 19). Ez a könyv ezt a célt és a tudomány érdekeit egyaránt szolgálja.

FARKAS TAMÁS